

LISONIY HAMJAMIYATNING MULOQOT VOSITALARI. ADABIY TIL. DIALEKT. SOTSIOLEKT. ARGO VA JARGON. JONLI SO‘ZLASHUV TILI

Termiz davlat universiteti

O‘zbek filologiyasi fakulteti

4-kurs talabasi Avlayeva Mahbuba

mahliyoavlayeva23@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola lisoniy hamjamiyatning asosiy muloqot vositalari — adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon va jonli so‘zlashuvni sotsiolingvistika nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Lisoniy hamjamiyat ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan insonlar majmuyi sifatida ko‘rib chiqilib, unda tilning birlashtiruvchi, chegaralovchi va nufuzli vazifalari yoritiladi. Adabiy tilning kodlashgan, polifunksional va ijtimoiy nufuzli xususiyatlari, dialektning hududiy va ijtimoiy variantlari, jargon, argo va slengning ijtimoiy guruhlar bilan bog‘liq alohidaligi, shuningdek, jonli so‘zlashuvning norasmiy va dinamik tabiati batafsil ochib berilgan. Maqola tilning ijtimoiy variativligini va zamonaviy jamiyatdagi rolini ko‘rsatadi. Asosiy manba sifatida Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova va G. Iskandarovaning “Sotsiolingvistika” darsligi ishlatilgan.

Kalit so‘zlar: lisoniy hamjamiyat, adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon, sleng, koine til, jonli so‘zlashuv tili, lingvistik va sotsiolingvistik xususiyatlar.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируются основные средства общения лингвистического сообщества — литературный (стандартный) язык, диалект, социолект, арго, жаргон и живая разговорная речь — с социолингвистической точки зрения. Лингвистическое сообщество рассматривается как совокупность людей, связанных социально, экономически, политически и культурно. Освещаются объединяющая, разграничивающая и престижная функции языка. Подробно раскрываются

кодифицированные, полифункциональные и социально престижные особенности литературного языка, региональные и социальные варианты диалектов, а также групповая специфика жаргона, арго и сленга и неформальный, динамичный характер живой разговорной речи. Статья показывает социальную вариативность языка и его роль в современном обществе. Основным источником послужил учебник «Социоллингвистика» Ш. Усмановой, Н. Бекмухамедовой и Г. Искандаровой.

Ключевые слова: языковое сообщество, литературный язык, диалект, социолект, арго, жаргон, сленг, койне язык, разговорная речь, лингвистические и социоллингвистические особенности.

ANNOTATION: This article analyzes the main communication tools of a speech community — literary (standard) language, dialect, sociolect, argot, jargon, and living colloquial speech — from a sociolinguistic perspective. The speech community is examined as a group of people interconnected in social, economic, political, and cultural aspects. The unifying, delimiting, and prestigious functions of language are highlighted. The codified, polyfunctional, and socially prestigious features of the literary language, the regional and social varieties of dialects, the group-specific nature of jargon, argot, and slang, as well as the informal and dynamic character of colloquial speech are examined in detail. The article demonstrates the social variability of language and its role in modern society. The main source is the textbook “Sociolinguistics” by Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova, and G. Iskandarova.

Keywords: speech community, literary language, dialect, sociolect, argot, jargon, slang, koine language, spoken language, linguistic and sociolinguistic features.

Kirish

Zamonaviy sotsiolingvistikada fanida lisoniy hamjamiyat (speech community) tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Lisoniy hamjamiyat ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan, bir yoki bir necha til yordamida kundalik

hayotda bir-birlari bilan hamda turli ijtimoiy institutlar bilan doimiy muloqotga kirishuvchi insonlar majmuyi sifatida ta'riflanadi. Bu tushuncha nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-kommunikativ xususiyatlarni ham o'zida mujassam etadi, chunki tilning tarqalish chegaralari ko'pincha siyosiy davlat chegaralariga to'liq mos kelmaydi. Masalan, suaxili tili Tanzaniya, Keniya, Uganda, Mozambik va boshqa bir qator Afrika davlatlarida keng tarqalgan bo'lsa, Nigeriya hududida 200 dan ortiq turli tillar bir vaqtning o'zida faoliyat yuritadi. Shuning uchun lisoniy hamjamiyatni aniqlashda lingvistik birlik bilan birga ijtimoiy aloqalar va kommunikativ amaliyotning doimiyligi hal qiluvchi mezon hisoblanadi.

Lisoniy hamjamiyat turli miqyoslarda mavjud bo'lishi mumkin: katta davlat miqyosidagi milliy hamjamiyatdan tortib, kichik ijtimoiy guruhlargacha (oilaviy doira, korxonalar jamoasi, sport jamoasi yoki ilmiy-tadqiqot guruhi). Bunday hamjamiyatlarni ajratishning asosiy mezoni — ijtimoiy jamoaning shakllanganligi va unda doimiy kommunikativ aloqalarning mavjudligidir. Katta lisoniy hamjamiyat (masalan, Buyuk Britaniya yoki Rossiya Federatsiyasi) o'z ichiga bir qator kichikroq lisoniy hamjamiyatlarni — respublikalar, viloyatlar, shaharlar, tashkilotlar va muassasalarni qamrab oladi. Lisoniy hamjamiyatlar soni qanchalik kam bo'lsa, tilning ichki birligi va me'yorlashganligi shunchalik yuqori bo'ladi.

Lisoniy hamjamiyatning asosiy muloqot vositalari tilning ijtimoiy variativligini aks ettiradi. Bu vositalar orasida adabiy til (standard language), dialekt (hududiy va ijtimoiy variantlar), sotsiolekt, argo, jargon, sleng hamda jonli so'zlashuv (colloquial / nutqiy muomala) alohida o'rin tutadi. Adabiy til milliy tilning eng ishlangan, kodlashgan va me'yorlashtirilgan shakli bo'lib, jamiyatning ilm-fan, ta'lim, adabiyot, diplomatiya, huquqshunoslik, rasmiy ish yuritish va ziyolilar faoliyatida qo'llaniladi. U dialekt yoki jargon me'yorlaridan farqli o'laroq, ongli ravishda madaniylashadi: lug'atlarda, grammatik qo'llanmalarda qayd etiladi, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalari orqali targ'ib qilinadi. Adabiy til birlashtiruvchi, chegaralovchi va nufuzli vazifalarni bajaradi, ya'ni dialektlar orasidagi tushunmovchilikni oldini oladi, tilni boshqa tillardan ajratadi va barcha variantlar ichida eng nufuzli hisoblanadi.

Dialektlar esa tarixan kishilarning geografik masofasi, iqlimiy va iqtisodiy farqlari natijasida shakllangan tilning norasmiy variantlari hisoblanadi. Ular hududiy (regional) va ijtimoiy (sotsiolekt) turlarga bo‘linadi. Zamonaviy sotsiolingvistik tadqiqotlarda dialektlar nafaqat tilning geografik bo‘linishini, balki shaxsiy o‘zlikni anglash, mintaqaviy jamoaga tegishlilik va milliy an’analar bilan bog‘liqlik vositasi sifatida ham qadrlanmoqda.

Sotsiolekt, jargon, argo va sleng ijtimoiy guruhlarining alohidaligini ifodalovchi maxsus subkodlar sanaladi. Jargon muayyan kasbiy yoki yoshiy guruhning o‘ziga xos leksikasini, argo esa jinoyatchilar, giyohvandlar va boshqa yashirin tabaqalar nutqidagi yashirin, atayin tushunarsiz elementlarni bildiradi. Sleng esa ko‘proq norasmiy, ko‘chma ma’noli va dinamik so‘zlar to‘plamidir. Jonli so‘zlashuv esa kundalik norasmiy muloqotning eng tabiiy shakli bo‘lib, adabiy til, dialekt va jargon unsurlarining erkin aralashmasidan iboratdir. U nutqiy muloqotning asosiy qoidalariga (vositalarni tanlash, rioya qilish, birgalik va kod almashinuvi) asoslanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi — lisoniy hamjamiyatning yuqoridagi muloqot vositalarini sotsiolingvistik yondashuv asosida tizimli tahlil qilish, ularning o‘zaro munosabati va jamiyatdagi funksional rolini ochib berishdir. Tadqiqotning nazariy asosini Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova va G. Iskandarovaning “Sotsiolingvistika” darsligi hamda xalqaro sotsiolingvistika adabiyotlaridagi klassik yondashuvlar (J. Gumperz, W. Labov va boshqalar) tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sotsiolingvistika fanida bilingvizm (ikki tillilik) va kod almashinuvi (code-switching) hodisalari tilning ijtimoiy funksiyalarini o‘rganishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mavzuni tahlil qilishda Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova va G. Iskandarovaning “Sotsiolingvistika” darsligi asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Kitobda lisoniy hamjamiyat va nutqiy muloqot masalalari chuqur yoritilgan bo‘lib, bilingvizm va kod almashinuvi bu kontekstda tilning ijtimoiy variativligi va kommunikativ amaliyotning tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kitob mualliflari lisoniy hamjamiyatni ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan bog‘liq insonlar majmuyi deb ta’riflaydilar. Bunday hamjamiyatda til nafaqat muloqot vositasi, balki ijtimoiy munosabatlarning muhim elementi sifatida namoyon bo‘ladi. Mualliflar tilning tarqalish chegaralari siyosiy chegaralarga to‘liq mos kelmasligini misollar orqali ko‘rsatadilar (masalan, suaxili tili bir necha Afrika davlatlarida tarqalgan, Nigeriyada esa 200 dan ortiq til mavjud). Bu holat bilingvizmning ijtimoiy shakllarini (jamiyatdagi ko‘p tillilik) tabiiy ravishda keltirib chiqaradi. Xalqaro sotsiolingvistika adabiyotlarida (J. Gumperz, W. Labov, Dell Hymes) bilingvizm individual (shaxsiy ikki tillilik) va ijtimoiy (jamiyatdagi ko‘p tillilik) turlarga bo‘linadi. Gumperz kod almashinuvini suhbatdagi pragmatik vosita deb hisoblaydi: u ijtimoiy masofani belgilash, ifodaviy kuch berish yoki guruhga tegishlilikni ko‘rsatish uchun ishlatiladi. Labov esa nutqiy variativlikni ijtimoiy omillar (sinf, yosh, jins) bilan bog‘laydi. Ushbu klassik yondashuvlar “Sotsiolingvistika” darsligida ham aks etgan: mualliflar nutqiy muloqotda til vositalarining tanlanishi vaziyat va ijtimoiy kontekstga bog‘liqligini ta’kidlaydilar.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bilingvizm va kod almashinuvi lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari tizimida muhim o‘rin tutadi va tilning ijtimoiy variativligini eng yorqin namoyon etuvchi hodisalardir. Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova va G. Iskandarovanning “Sotsiolingvistika” darsligida ta’kidlanganidek, lisoniy hamjamiyat doimiy kommunikativ aloqalar asosida shakllanadi. Bunday hamjamiyatda bir yoki bir necha tilning bir vaqtda faoliyat yuritishi tabiiy holat bo‘lib, bu holat ijtimoiy bilingvizmni keltirib chiqaradi. Natijalar bo‘yicha, bilingvizm individual (shaxsiy) va ijtimoiy (jamiyatdagi) shakllarda kuzatiladi. Individual bilingvizmda shaxs ikki tilni turli darajada egallaydi: bir til asosiy (dominant), ikkinchisi qo‘shimcha bo‘lishi mumkin.

Tahlil natijasida bilingvizmning quyidagi asosiy turlari aniqlandi:

- Koordinativ bilingvizm — ikki til bir xil darajada mukammal egallangan va har bir til o‘ziga xos kontekstda qo‘llaniladi (masalan, uyda ona tili, maktabda adabiy til).

- Subordinativ bilingvizm — bir til ikkinchisiga nisbatan kuchliroq bo‘lib, ikkinchi til birinchi til orqali o‘zlashtiriladi.
- Additiv bilingvizm — ikkinchi til birinчисiga qo‘shiladi va shaxsning kognitiv qobiliyatlarini boyitadi.
- Subtractiv bilingvizm — ikkinchi til birinчисini siqib chiqarish xavfini tug‘diradi (ko‘pincha ozchilik tillarida kuzatiladi).

Kod almashinuvi (code-switching) tadqiqotning markaziy natijasi bo‘ldi. Kitobda nutqiy muloqot bo‘limida yoritilganidek, suhbat jarayonida bir tildan ikkinчисiga o‘tish nafaqat til bilimi, balki ijtimoiy vaziyat, suhbatdoshning roli va kommunikativ maqsadni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Kod almashinuvining quyidagi funksiyalari aniqlandi:

1. Pragmatik funksiya — suhbatni samarali davom ettirish uchun (masalan, atama yoki iborani aniqroq ifodalash zarur bo‘lganda).
2. Ijtimoiy funksiya — guruhga tegishlilikni ko‘rsatish yoki ijtimoiy masofani belgilash (do‘stlar o‘rtasida norasmiy kod, rasmiy muhitda adabiy til).
3. Ifodaviy funksiya — his-tuyg‘ularni kuchaytirish yoki metaforik ma’no berish.
4. Birlashtiruvchi funksiya — multikultural hamjamiyatda aloqani mustahkamlash.

O‘zbekiston kontekstida o‘tkazilgan tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy o‘zbek lisoniy hamjamiyatida o‘zbek-rus va o‘zbek-ingliz kod almashinuvi juda keng tarqalgan. Yoshlar nutqida “biznes”, “meeting”, “chat”, “like” kabi inglizcha so‘zlar o‘zbekcha gap ichida erkin qo‘llaniladi. Rasmiy muhitda esa rus tilidan olingan terminlar (masalan, “otchet”, “dogovor”) saqlanib qolmoqda. Bu holat globallashuv va raqamli texnologiyalar ta’sirida kuchayib borayotganligini tasdiqlaydi.

Adabiy tilning uchta asosiy vazifasi – birlashtiruvchi, chegaralovchi va nufuzli – zamonaviy o‘zbek jamiyatida ham faol namoyon bo‘lmoqda. Birlashtiruvchi vazifa turli hududiy sheva va dialektlarda so‘zlashuvchi aholi o‘rtasidagi tushunmovchilikni bartaraf etishga xizmat qilsa, chegaralovchi vazifa

o'zbek tilini boshqa tillardan ajratib turadi. Akademik V. V. Vinogradovning ta'rifi asosida adabiy tilning yozma-kitobiy va og'zaki-so'zlashuv shakllari o'rtasidagi farq ham aniq ko'rinadi: yozma shakl rasmiy va ilmiy uslublarda ustunlik qilsa, og'zaki shakl kundalik ziyolilar muloqotida qo'llaniladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari – adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon va jonli so'zlashuv tili – jamiyatda o'ziga xos rol va funksiyaga ega ekanligi aniqlandi. Adabiy til rasmiy va umumqabul qilingan nutq shakli sifatida kommunikatsiyaning barqaror vositasi bo'lib, turli ijtimoiy guruhlar va hududlar o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Dialekt hududiy o'ziga xoslikni aks ettiradi va hududiy identifikatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Sotsiolekt ijtimoiy guruhlar ichidagi kommunikatsiyani samarali qiladi va guruh ichida identifikatsiya vazifasini bajaradi. Argo va jargon guruh ichida maxsus ma'no berish va tezkor muloqotni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, jonli so'zlashuv tili esa tabiiy, erkin va emotsional ifodani ta'minlaydi. Shunday qilib, barcha til shakllari bir-birini to'ldirib, jamiyatda samarali muloqotning tashkil etilishiga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, lisoniy hamjamiyatning til vositalarini chuqur tushunish ijtimoiy va madaniy jarayonlarni yaxshiroq anglashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Belikov, V. I., Krisin, L. P. Социоллингвистика. – М.: Российский государственный гуманитарный университет (РГГУ), 2001
2. Dadaboev H. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi. – Toshkent, 2004.
3. Grays G. Logika va nutqiy muloqot // Chet el lingvistikasidagi yangiliklar. Chiq. 16. Lingvistik pragmatika. — M., 1985.
4. Ervin-Tripp S. Sotsiolingvistika // Tilshunoslikdagi yangiliklar. Chiq. VII. Sotsiolingvistika. — M., 1975.
5. Ervin-Tripp S. Sotsiolingvistika // Jamiyatshunoslikdagi taraqqiyotlar / Muharrir J. Fishman. 1-jild. — The Hague — Paris, 1971.
6. Hymes D. Kommunikativ kompetensiya haqida. — 1971.

7. Sotsiologiyistik terminlar lug'ati / Mas'ul muharrir V. Yu. Mixalchenko. — M., 2006.
8. Polents P. fon. Til me'yori, tilni me'yorlashtirish va til me'yorini tanqid qilish // Sotsiologiyistika. Sotsiologiyistik nazariya qurilishiga yondashuvlar. 1–2-jildlar. — Darmstadt, 1982.